

CELISTVOST A ROZMANITOST ŠUMAVY

Specifičnost Šumavy

Šumava tvoří velmi specifické území uprostřed hustě osídlené Evropy. Umělé rozdělení pohraničních hor bylo vždycky civilizačním fenoménem, který v dějinách střídavě vedl konfrontacím nebo nadějně přeshraniční spolupráci. Ohled na celistvost této hornatiny je žádoucí v programu všech přírodovědců, socio-ekonomických odborníků i řídicích pracovníků. Pohled na hradbu zalesněného pohoří již ve středověku vyvolal potřebu jednotného oronyma - Silva Gabreta. Novodobé snímky z letadel a družic ukazují mezi hustě zalidněným Podunajím a Českou kotlinou evropsky nezvykle lesnaté území; s určitou dávkou fantazie se mluví o „zelené střeše Evropy“. Při pohledu do hloubky geologického podloží je Šumava sjednocena strukturami vltavsko-dunajské formace, vědecky nazývané moldanubikum. Při pohledu geomorfologickém vidíme zaobleně vyklenuté horstvo s vrcholy oddělenými pláněmi a úvalovými sníženinami. A z hlediska socio-ekonomického a humanitního dospíváme k závěru, že Šumava je „euroregion“.

Spojitosť šumavské přírody a kultury

Celistvost Šumavy na začátku třetího tisíciletí je třeba hledat i ve spojení přírody i kultury. Vyjádřeno explicitně: na současné Šumavě se prolíná souhrn skutečností, které nevznikly úmyslnou činností lidskou, se souborem produktů tělesné a duševní činnosti, jež tvoří lidskou civilizaci. Z letného srovnání s jinými střeoevropskými krajinami sice vyplývá, že „kvantum“ přírodních skutečností na Šumavě daleko převažuje nad množstvím hmotných artefaktů, avšak plošně i difúzní zastoupení artefaktů a přítomnost duševní kultury vtiskují Šumavě specifický krajinný ráz srozumitelný pro usedlé obyvatelstvo i citlivé návštěvníky. Artefakty a stopy duševní kultury jsou přítomny na Šumavě v hojnosti i v přírodních rezervacích a tzv. prvních zónách národních parků.

Vlastnosti Šumavy vyplývají ze dvou zeměpisných skutečností: Šumava leží

- a) v hercynské střední Evropě, při jižní hranici prastaré geologické jednotky (Českého masivu)
- b) území s temperátně a suboceanicky laděným podnebím a na rozvodí mezi Severním a Černým mořem.

Území Šumavy bylo osídleno relativně pozdě - až ve vrcholném středověku. To jsou zdroje významných rozdílů oproti krajinám v blízkém Podunají, České kotlině a blízké střední Evropě.

Rozdílné vnímání přírody a kultury na Šumavě musí brát ohled na odlišnou časomíru geologický, biologických a civilizačních entit. Struktury a funkce dnešních ekosystémů vznikly v průběhu sukcese v holocénu, tj. 10 000 let po skončení poslední doby ledové. Naproti tomu jsou kulturní, civilizační aktivity a jejich produkty nesrovnatelně mladší. Ještě v raném středověku byla centrální Šumava souvisle zalesněným valem, protknutým pouze několika obchodními stezkami. Větší odlesněné ostrovy (Volary, Kvilda) vznikly až ve 12. století a hustší osídlení se vyvinulo teprve v novověku při demografickém oživení střední Evropy po třicetileté válce. K velkoplošné přeměně listnatých a smíšených lesů a jejich záměně za smrkové lesy došlo v 18. století po vzniku sklářského a dřevařského průmyslu. To byla náhlá revoluce v krajinném rázu klidných středohor.

Současná civilizační determinace Šumavy vyplývá z její polohy v geopolitickém středu civilizačně ambiciózní Evropy, neboť leží doslova ve středu kruhu zahrnujícího tři vlivná kulturní centra - jen 150 km vzdálená od Mnichova, Prahy a Vídně. Přímý i nepřímý civilizační vliv je celoplošný a postihuje předhoří, hřebeny i údolí tří států, které zde uplatňují svou historicky prověřenou územní suverenitu. Všude jsou zjištěné artefakty a následky lidské činnosti. Nikde na Šumavě není divočina - k zastižení jsou jen fragmenty přírodě blízkých ekosystémů.

Připomeňme si nejdříve některé obecně civilizační vlivy: staleté ochuzování Šumavy o sbírané plané druhy rostlin a lovené volně žijící živočichy. Podstatný vliv na faunu má vystrílení velkých predátorů, které nedovoluje opustit běžné myslivecké obhospodařování spárkaté zvěře ani na území národních parků. Naopak byly záměrně i nezáměrně zavlečeny cizí druhy. Krajinu ovlivnila radikální výměna druhů a ekotypů porostotvorných dřevin - zejména listnáčů za smrk cizího původu. Zapůsobilo chemické znečištění ovzduší, půd a vod vlivem průmyslových zplodin a vlivem dopravy. Nedávná studie potvrdila velkoplošné narušení šumavských půd v důsledku kyselých

atmosférické depozice, nadbytku dusíku a nevhodného lesního hospodaření. Závažné jsou genetické změny ve skladbě populací stromů i živočichů (vlivem lesní kultury a introdukce zvěře) a narušení diverzity lesů. Nejen v předhoří, ale přímo na hřebenech Šumavy se prolínají přírodní a civilizační struktury a procesy.

Lesní ekosystémy jsou pochopitelně dominantní složkou národních parků a rezervací na Šumavě. Na hladině ekosystémové však lesům již do čisté přírody mnoho chybí. Jejich druhová, věková a prostorová diverzita je radikálně změněna lesním hospodářstvím, které upřednostňovalo smrk a vytlačilo jedli, tis, buk, jilm aj. ušlechtilé listnáče. V 90. letech 20. století vyvrcholilo fyziologické oslabení stromů, jejichž koruny jsou nadále nedostatečně olistěné a trpí deficitem živin nebo toxicitou degradované půdy. Situaci komplikují přírodní pohromy, jako jsou větrné a sněhové polomy, často kombinované přemnožením hmyzích a houbových škůdců. Velké změny jsou také ve fauně lesních obratlovců i bezobratlých. Přes tyto civilizační zásahy jsou rozsáhlé komplexy lesů pochopitelně zásadním krajinnotvorným prvkem Šumavy a hlavní turistickou atrakcí.

Ježera ledovcového původu - někdy malebně považovaná za perly Šumavy - také nejsou nedotčené přírodní systémy. U mnoha šumavských jezer byla uměle navýšena hráz, a tím i hladina a zvětšena plocha jezera. Acidifikace vody jezer se prudce zvýšila až na pH 4. Již starší znečištění vody a vysazení sivena amerického mělo za následek totální změnu jezerního ekosystému šumavských jezer. V ekologicky jedinečném typu akvatického ekosystému v ledovcovém jezeře vymřely ryby a zooplankton.

Civilizační postih se dotkl také sítě šumavských toků. Již v předhoří a také na svazích Šumavy na nich vznikly umělé překážky, které brání zprůchodnění toků pro migraci živočichů. Rybí společenstva byla silně ovlivněna lovem i vysazováním uměle odchovaných populací.

Lidský vliv na šumavskou krajinu je nejlépe patrný na vzniku druhotného bezlesí. V panenské Šumavě byly původně bez stromů jen malé plochy skal, vrcholů a vrchovišť. Od 14. století lze i v hřebenové části datovat plošné odlesňování a vznik větších nelesních enkláv uprostřed souvislého lesa. Ve formě pastvin a kosených luk toto druhotné bezlesí spoluutvářelo charakter šumavské krajiny a hostilo i významnou část biodiverzity. Na lučních enklávách se vytvořila společenství původně lesních druhů, druhů primárního bezlesí a druhů přenesených záměrně či spontánně z nižších poloh. Odborníci považují druhotné bezlesí za cennou složku krajinné scenerie Šumavy, včetně národních parků.

Nejzazším zásahem do integrity šumavské přírody jsou lidská sídla, jež pronikla i na vrcholové pláně a přinesla s sebou movité artefakty i nemovité statky a zasela na Šumavě prvky horalské duchovní kultury. Na zelené střeše Evropy se tedy přírodní a přírodě blízké ekosystémy prolínají s civilizačními strukturami a procesy.

Geodiverzita a biodiverzita

V zájmu odpovědných orgánů, společnosti i jednotlivců je zajistit udržitelný rozvoj šumavské krajiny. Ochrana struktur a procesů živé i neživé přírody sleduje nejen křehkou a běžně vyzdvihovanou biodiverzitu, ale i geodiverzitu. Zdánlivě „klidná“ Šumava skýtá k vidění produkty vnějších geologických sil na povrchu georeliéfu, např. strukturní, kryogenní, glaciogenní a pseudokrasové formy. Bez zajímavosti nejsou ani antropogenní formy reliéfu - svědkové těžební činnosti.

Rozmanitý svět živých organismů - biodiverzita, se na Šumavě projevuje na všech hladinách biologické organizace. Svět živé přírody je citlivější vůči průniku lidské civilizace. Proto se ochrana přírody v národních parcích pochopitelně opírá o status květeny a fauny. Nejjednodušším kritériem velikosti biodiverzity bývá počet druhů v rámci jedné lokality či přesněji vymezeného prostoru.

Na Šumavě počet zjištěných cévnatých rostlin přesahuje 1000, mechů cca 400, řas cca 500 a hub cca 1500.

Ekosystémy

Díky své růstové formě jsou to právě zelené rostliny, které zřetelně vymezují prostorovou strukturu ekosystému, proto se pro určení výrazných typů ekosystémů hodí rostlinná společenstva. Kde měla

příroda dostatek času pro nastěhování druhů a ustálení mezidruhových vztahů, tam vznikly ekosystémy klimaxové. Vlivem civilizačních zásahů a různých živelných katastrof se na Šumavě udržela v původním složení jen menší část klimaxových ekosystémů. V období dvou až tří staletí byly šumavské listnaté a smíšené lesy vystřídány smrkovými lesy, vzniklými často ze semen a sadby dovezené z ekologicky odlišných podmínek, čímž zde vznikl největší ochranný problém. Ze srovnávacích výzkumů víme, že v listnatých a smíšených lesích je podstatně vyšší biodiverzita rostlin, hub, měkkýšů, půdních bezobratlých, ptáků ap.

Z edafických klimaxů jsou pro Šumavu nejdůležitější ekosystémy na zrašelinělé půdě a na rašelině. Jsou to zvláště zvláště rašelinné smrčiny, blatkové bory, blatkové klečoviny a vrchoviště bez velkých dřevin. Na několikametrové vrstvě rašeliny se ustálily ekosystémy s velmi specializovanými rostlinami a živočichy, které na místě přežily i velké klimatické změny v poledovém období. Prostory blatky tvoří skutečné pralesy se stromy až 300 let starými. Otevřená vrchoviště, strukturovaná do členitého mikroreliefu, hostí neuvěřitelnou společnost řas, sinic a vodního hmyzu.

Ekosystémy druhotného bezlesí jsou podmíněny lidským obhospodařováním - kosením nebo pastvou dobytka. Podle většiny posudků by Šumava bez vložených enkláv pastvin a luk ztratila krásu a přírodovědeckou hodnotu.

Krajina a krajinné okrsky

Pro šumavskou horskou krajinu je charakteristická převaha lesa, čímž se liší od nedalekých vysokohorských Alp, jež mají temena pokrytá subalpínskou klečí a alpínskou tundrou. Šumavě chybí jen 100 - 200 výškových metrů k tomu, aby výrazněji překračovala alpínskou hranici lesa (náznaky jsou na Luzném, Velkém Roklanu a zřetelně na Velkém Javoru). Podle geologického podkladu, reliéfu, nadmořské výšky, podnebí a stupně lidského ovlivnění se Šumava člení na dílčí okrsky, v nichž jsou ekosystémy s jistou obměnou charakteristicky „namíchaný“:

- okrsek Královský hvozd
- okrsek Velkého Javoru
- okrsek Falkenštejna
- okrsek šumavských plání
- okrsek Povydrží
- okrsek Roklanského a Luzenského masivu
- okrsek údolí kolem Finsterau
- okrsek Boubínsko-stožecké hornatiny
- okrsek Hornovltavské kotliny
- okrsek Trojmezenské hornatiny.

Péče o šumavskou krajinu

Program udržitelného rozvoje celistvé Šumavy je zvláště závažným interdisciplinárním problémem - přírodovědeckým, společensko-hospodářským a politickým. Závažné problémy se dají řešit jen spoluprací a dialogem odborníků - profesionálů, kteří soustavně pracují v oblasti krajinné ekologie, regionální ekonomie a vědecké ochrany přírody. Pro účast v tomto dialogu je nutno předpokládat jistou kvalifikaci, vyplývající z víceleté zkušenosti a věcně prokázané nebo dokumentované účasti na mezioborové horské problematice. Závažné problémy se nedají řešit ani laickým přístupem, ani v mediálně akcentovaných štvanicích. Na programu ke aktivní péči o celou krajinu, nikoli pasivní ochrana náhodně vybraných struktur - procesů čisté přírody.

Přeshraniční a interdisciplinární dialog o „Euroregionu“ Šumava již byl zahájen. V krajině obdařené hlubokými lesy, vrchovišti, ledovcovými kary, jezery a horskými bystřinami, citlivě prolnuté civilizačními artefakty a stále osídlené nebo navštěvované, spojené úsilí směřuje nejen k udržení, ale i aktivní podpoře osobitého krajinného rázu. K charakteristice Šumavy patří nejen přírodní zdroje, ale také regionální kulturní dědictví, reflektované v uměleckých dílech spisovatelů, básníků a malířů. Základním problémem dalšího udržitelného rozvoje je právě udržení rovnováhy mezi prvky přírodními a kulturními (civilizačními).

Jak vyplývá z okrskových rozdílů, na strmém reliéfu spadajícím k jz. do Podunajské nížiny, se v bavorském NP zachovaly na větší ploše listnaté a smíšené lesy, je tu méně podmáčených smrkových porostů a téměř chybí velká rašeliniště. Na české straně jsou široké Šumavské pláně, pokryté převážně vypěstovanými smrkovými lesy a prostoupené plochými úvaly a údolními se stovkami mokřadů, pramenišť aktivních rašelinišť. Z řady důvodů není možné shodně postupovat při zonaci obou NP a obnově a ochraně lesa. Po větrných polomech v letech 1983 a 1984 bylo v NP Bavorský les ponecháno kůrovcové dříví bez asanace a založen odvážný experiment „nechte přírodu přírodě“. Parazit sice neohrožoval podstatu smíšených lesů v nižších polohách bavorských svahů, ale na hřebenech se v 90. letech volně rozšířil i za hranice „experimentálního území“ - bez ohledu na vlastnictví a státní příslušnost. Větrné polomy a kůrovcová kalamita následně postihly českou stranu pohorí. Tehdy vědecká rada nového NP a Národní lesnický komitét v elaborátu Ochrana přírody a péče o les v NP Šumava doporučil, aby ve 2. polovině 90. let byly aplikovány standardní i zdokonalené metody lesnické asanace. Podařilo se zabránit šíření lýkožroutů do hloubky Šumavských plání a za hranice národního parku. Přestože je lýkožrout smrkový přirozenou složkou pralesových lesních ekosystémů, nelze uvažovat o jeho nekontrolovaném působení na vrcholcích šumavských hor v sousedství smrkových plantáží, které přesahují daleko za hranice velkoplošného chráněného území a přírodních rezervací. Dlouhodobá monitorace sníženého olistění smrkových porostů na Šumavě svědčí o tom, že i po snížení oxidu siřičitého v ovzduší střední Evropy nadále trvá poškození zdravotního stavu stromů - pravděpodobně vlivem poškození půdy. Snížená životoschopnost a obranyschopnost smrků usnadňuje kůrovcům nálet, žír a rozmnožování. Národní park je nutné proti kůrovcové kalamitě aktivně chránit také proto, aby namísto zelené střechy Evropy nepřevládly mrtvé lesy a přirozeným zmlazením znovu nevyvstaly víceméně stejnověké, stejnorodé a stejnotvaré lesy - později znovu napadnutelné kalamitními škůdci. Znalci lesních ekosystémů se shodli na tom, že gradaci kůrovců je i v NP nutno omezovat lesnickými postupy, které jsou úspěšné jinde v Evropě (feromonové lapače, lapáky z poražených nebo dovezených méněcenných smrčín aj.).

I když to v prostředí NP Šumava nezní dobře, po etapě přírodních katastrof a lidských hospodářských omylů nelze ponechat ohrožené lesní porosty na Šumavě bez aktivní podpory. Žádoucí je přírodě blízké pěstování lesa a promyšlená reintrodukce vytlačených druhů. Nejdůležitější je návrat buku, jedle a ušlechtilých listnáčů do prostředí, které jim podle rekonstrukce stanoviště patří. Podle nových výzkumů i návrat jediného stromu či malé skupiny buku s sebou nese velmi pravděpodobný spontánní návrat několika set populací bezobratlých živočichů, hub a cévnatých rostlin. Je to účinný krok k rehabilitaci šumavské biodiverzity. Ve smyslu zák. č. 114/1992 Sb. platí na české straně Šumavy rovněž tzv. obecná ochrana přírody a krajiny, podle níž je nutno chránit život, životadárné zdroje a majetek v návazném sousedství. Obecná ochrana přírody je jakousi „služebností“, beroucí ohled na vlivy hygienické a hydrologické, a dokonce i potřeby pozemních a vzdušných komunikací (např. při požáru). Po katastrofálních záplavách v České kotlině se odborníci shodli na tom, že „pražské záplavy začínají na Šumavě“. Celistvá a rozmanitá Šumava musí tedy být i nástrojem všeobecného principu předběžné opatrnosti.